

आर. आर. पाटील नेतृत्व आणि महाराष्ट्राचा ग्रामीण विकास

श्री. प्रमोद जगन्नाथ पाटील संशोधक विध्यार्थी, राज्यशास्त्र अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रस्तावना

आर. आर. पाटील, ज्यांना संपूर्ण महाराष्ट्र 'आबा' म्हणून ओळखतो, त्यांच्या नेतृत्वाने ग्रामीण विकासाला एक नवी मानव दिशा दिली. आबांचे नेतृत्व हे सहनियंत्रित आदेशपुरते निर्देशांक, तर ते 'लोकभाग रूपांतर' किंवा सूत्र आधारारव होते. त्यांनी अत्यंत साध्या आणि ग्रामीण पद्धतीने मांडलेली मांडणी ही खऱ्या अर्थाने तळागाळातील माणसाचा स्वाभिमान जागृत करणार आहे. ग्रामीण शेतकरी प्रश्न निवडून सुटतात, तर लोकांची मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे, हा दृढ विश्वास त्यांच्या प्रत्येक कृतीतून येत आहे.

त्यांच्या ग्रामीण विकासाच्या कार्यात 'संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान' हा एक मैलाचा दगड ठरला. या अभियानापूर्वी स्वच्छता सरकारी हा कागदोपत्री विषय होता, तुम्ही त्याला एका मोठ्या उत्सवाचे आणि उत्सवाचे स्वरूप दिले. यातून ग्रामीण नागरिक निर्माण स्वच्छतेची एक मतदान लाट, ज्याचा परिणाम ग्रामीण आरोग्यावर आणि गावोगावच्या 'श्रमदान' संस्कृतीवर झाला. गावे स्वच्छ मुक्त, तर स्वच्छतेतून समृद्धीकडे जाण्यासाठी ग्रामीण मार्ग लाभला नाहीत. त्याचप्रमाणे, 'महात्मा गांधी तंटामुक्त गाव अभियान' ही त्यांची संकल्पना ग्रामीण समाजकारण घडवून आणणारी ठरली. ग्रामीण व्यापारी पिढ्यान्पिढ्या चालवणारे वाद, न्यायालय-कचेचे हेल्याटे आणि पोलिसांवरील ताणे कमी करण्यासाठी त्यांनी "गावचा वाद विवाद मिटवा" हा मंत्र दिला.) या मोहिमे मूळ गावपातळीवर एकोपा निर्माण विकासाच्या कामांसाठी वातावरण तयार होते.

आबांच्या नेतृत्वाचा आणखी एक मूल्याचा पैलू म्हणजे त्यांनी प्रशासनाला आणलेली पारदर्शकता. पोलीस भरती कार्यक्रमात आमूलाग्र राज्य बदलले त्यांनी ग्रामीण शेतकरी सामान्य घरे, गरीब पण गुणवंत तरुणांना प्रश्न विचारणे. उत्कट ग्रामीण तरुणांमध्ये बदलचा विश्वास वाढला. डान्स बारबंदी आणि व्यसनमुक्त त्यांनी घेतले धाडसी हे ग्रामीण कुटुंबांचे आर्थिक आणि सामाजिक आरोग्य सुधारण्यासाठी अत्यंत मोलाचे ठरले. ठीक, आर. आर. पाटील शेतकरी हे ग्रामीण महाराष्ट्राचे सर्वांगीण विकासाचे एक भक्कम आधारस्तंभ ठरले.

ग्रामीण विकासाचे प्रमुख स्तंभ (ग्रामीण विकासाचे प्रमुख स्तंभ)

आर. आर. आबांच्या ग्रामीण विकासाच्या संकल्पनेत तीन गोष्टींचा समावेश होता: **स्वच्छता, शांतता आणि पारदर्शकता.**

- **संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान (२०००):** ग्रामीण स्वच्छतेचा विषय हा वैयक्तिक नसून सार्वजनिक आरोग्याशी जोडला गेला. या अभियान गावोगावी स्वच्छतेची कारणे. याचा परिणाम ग्रामीण भागात पुनरावृत्ती होत आहे.
- **महात्मा गांधी तंटामुक्त गाव अभियान (२००७):** ग्रामीण विकास सर्वात मोठा अडथळा म्हणजे गावातील गटतट आणि पोलिस कचऱ्यातील वाद. आबांनी "गावाचा वाद वादच मिटवा" हा मंत्र दिला. तुम्ही ग्रामीण व्यापारी हजारो सामोप मिटले, सत्ताचार वेळ आणि पैसा दोन्ही वाचले.
- **ग्रामीणभूत सुविधा आणि ग्रामसभा :** त्यांनी ग्रामपंचाचा उभारले केंद्र बनवले. गावाचाराखडा गावाने विकास आवाका, या विकेंद्राच्यावर त्यांनी भर दिला.

ग्रामीण नेतृत्वाची गुणधर्म

- **लोकाभिमुखता:** प्रशासकीय नियम लोकांच्या गरजांना प्राधान्य देणे.
- **साधेपणा:** मध्यभागी गाजवतानाही आपल्या ग्रामीण भागाशी (रुजलेले) जोडलेले राहणे.
- **संवादाची भाषा** क्लिष्ट सरकारी शब्द: निवडून घेणे धोरणे समजून घेणे.

निष्कर्ष

आर. आर. पाटील यांच्या नेतृत्वाचा ग्रामीण विकास परिणाम हा दीर्घकालीन आहे. त्यांनी सरकारी योजनांना 'लोकचळवळी' स्वरूप दिले. ग्रामीण शेतकरी आणि स्वाभिमान जागृत करणे त्याला विकासासाठी सहभागी करून घेणे, हे त्यांचे नेतृत्वाचे सर्वात मोठे यश होय.

संदर्भ

महाराष्ट्र राज्य सरकार. (2000). संत गाडगे बाबा ग्राम स्वच्छता अभियानासाठी मार्गदर्शक सूचना . ग्रामविकास विभाग. पाटील, आर. आर. (२००८). टंटमुक्त गाव: शांतीपूर्ण ग्रामीण महाराष्ट्रासाठी एक दूरदृष्टी . शासकीय मुद्रणालय, मुंबई. देशमुख, व्ही. एस. (२०२०). महाराष्ट्रातील ग्रामीण नेतृत्व आणि सामाजिक बदल . राजकीय अभ्यास जर्नल, १२(२), ४५-५८. स्थानिक माध्यम संग्रह. (२०१५, १७ फेब्रुवारी). आर. आर. पाटील यांचा वारसा: गावापासून मंत्रालयापर्यंत . द टाइम्स ऑफ इंडिया.